

TEORIE ODBĚRNÝCH MÍST VE VÝROBKOVÝCH VERTIKÁLÁCH

R. Presová, O. Tvrdoň

Došlo: 30. června 2005

Abstract

PRESOVÁ, R., TVRDOŇ, O.: *Theory of purchasing centres in commodity verticales*. Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun., 2005, LIII, No. 6, pp. 145–154

The paper deals with the delimitation of food processing verticales and the establishment of purchasing centres in agricultural enterprises. These centres are a necessary precondition of an exact supply of agricultural products to further processing and/or direct consumption. The importance of a strict observation of technical, technological, spatial, economical, labour-safety, legal and hygienic principles when processing alimentary products is discussed from the viewpoint of systems theory. The aforementioned factors show a fundamental effect on all activities performed in the purchasing centres. These centres also enable to transfer the proprietary rights from one subject to the other. All these principles are applied to individual groups of plant and animal products.

verticale, food products, place, products, system, factors, viewpoints, economics, legislation, technique, technology, labour safety, hygiene, contracts

Místa předávání zemědělských produktů jsou významnou součástí potravinových vertikál. Zemědělským producentům v nich proces fyzické distribuce končí, zatímco navazujícím článkům distribučního řetězce začíná. Podle účelového určení produktů jsou navazující články potravinové vertikály výkupní obchodní společnosti, potravinářské podniky nebo přímo velkoobchody obchodních řetězců. Do nich zemědělské podniky dodávají některé své produkty, zejména ovoce, zeleninu a brambory, určené k přímé spotřebě.

Doposud odběrným místům zemědělských produktů teorie ani podnikatelská praxe nevěnovala dostatečnou pozornost. Přitom jsou to místa vyžadující často vysoké finanční náklady na jejich zřízení a vybavení mechanizačními prostředky. Domníváme se, že na nedostatku zájmu mají svůj podíl právní předpisy, které jednoznačně nevymezují místa předání produktů. Nechávají na vůli obchodních partnerů, jak

je budou v kontraktech vymezovat. Dostatečně je to zřejmé z dispozičních ustanovení zákona č. 513/91 Sb., obchodní zákoník v platném znění. Jeho § 335 uvádí: „k řádnému splnění závazku se vyžaduje, aby závazek byl splněn ve stanoveném místě“. V § 412 odstavci 1 téhož právního předpisu je stanoveno, že „není-li prodávající povinen podle smlouvy dodat zboží v určitém místě, uskutečňuje se dodání zboží jeho předáním prvním dopravci“. Podle odstavce 2 téhož paragrafu „uskutečňuje se dodání, když je kupujícímu umožněno nakládat se zbožím v tomto místě“ a odstavec 3 citovaného ustanovení místa předání vymezuje následovně: „prodávající splní povinnost dodat zboží tím, že umožní kupujícímu nakládat se zbožím v místě, kde má prodávající své sídlo nebo místo podnikání“.

Z uvedených citací vyvozujeme, že obchodní zákoník v § 412 stanoví pravidla pro určení místa dodání, v nichž má dojít ke splnění závazku, avšak blíže je ne-

vymezuje. Nechává na vůli jednajících stran, aby si je sjednali, respektive upřesnili v příslušné smlouvě¹.

Obdobně mezinárodní pravidla Incoterms 2000² se ve svých doložkách odvolávají na sjednaná místa. Např. doložka FCA³ „na sjednaném místě“ nebo CPT⁴, CIP⁵, DDU⁶ „do sjednaného místa určení“. Můžeme zobecnit, že při začlenění pravidel Incoterms do kontraktu je nezbytné blíže označit místa dodání, zvláště když víme, že zahraniční odběratelé nebo zprostředkující podniky disponují plošně rozlehlou výrobní a obchodní základnou, více pobočnými, respektive odštěpnými závody, případně do areálu mají zřízeno několik vjezdů. Řidičům, často neznalým místních poměrů, činí nemalé potíže najít správné místo pro složení nákladu, zejména v přístavech. Skutečnost, že hledání místa vyžaduje čas a finanční náklady na přepravu, není třeba zdůrazňovat. Při uvědomění si všech těchto skutečností dospíváme k názoru, že bližší vymezení odběrných míst je zcela nezbytné, zvláště když způsob předání výrobků ovlivňuje konečnou cenu a podnikatelské riziko.

Z hlediska práva je třeba rozlišovat odběrná místa, jako místa předání (dodání) naturálních produktů a místa plnění peněžitého závazku. Při prodeji naturálních produktů bude odběrným místem vždy místo v zemědělském podniku. V něm dochází k předání a převzetí produktů nákupní (obchodní) organizací, eventuálně prvním dopravcem, pokud produkty nepřepравuje sám výrobce. Avšak vlastní transakce se ve většině případů uskutečňuje teprve v odběrném místě obchodního, nebo zpracovatelského podniku. Bývá pravidlem, že odběrným místem obilovin, olejnin, cukrové řepy, brambor a dalších produktů je zemědělský podnik, ale místem plnění (dodání) je nákupní organizace.

U mléka se vzorky odebírají v odběrném místě (mléčnici) prodávajícího podniku. Rozbor jakostních znaků si provádí sama laboratoř nákupní organizace.

Obdobně je tomu u bulev cukrové řepy, hlíz brambor, semen jetelovin, trav a všech živočišných produktů. Výjimky se mohou vyskytnout u ovoce a zeleniny. U nich se kvalita kupovaných produktů může posuzovat přímo u producentů.

Při plnění peněžitého závazku odlišnost od naturálního plnění spočívá v tom, že „v obchodních závazkových vztazích se peněžitý závazek považuje za dluh donosný, což znamená, že ho dlužník plní předáním peněz věřiteli, nikoliv v místě odvozeném od osoby dlužníka, ale od osoby věřitele“⁷. V bezhotovostním platebním styku je místem plnění peněžního závazku vždy obchodní banka. Závazek je splněn teprve připsáním na účet věřitele.

CÍL, MATERIÁL, METODIKA

Odběrná místa zemědělských produktů se v kupních smlouvách, jako základních dokumentech obchodních vztahů, nikterak nespecifikují. Přitom jsou pro každý zemědělský podnik významná, neboť z nich se expedují výrobky odběratelům. Pokud se k prodávaným výrobkům neváže výhrada vlastnictví prodávajícího, přechází na kupujícího vlastnictví momentem jejich předání. Specifika odběrných míst spočívají v tom, že podle druhu produktů jsou vybavována zařízením, často skloubeným do technologických linek vybavených prvky automatizace, umožňující sledovat změny ve zpracovávaném produktu a upozorňovat obsluhující personál na případná rizika. Je tomu tak u posklizňových linek, technologického zařízení bramboráren, výroben potravinářských produktů, nealkoholických nápojů a dalších.

Cílem předkládaného příspěvku, jako jednoho z výstupů výzkumného záměru VZ 6215648904 „Vývoj vztahů obchodní sféry v souvislosti se změnami životního stylu, kupního chování obyvatelstva a změnami podnikového prostředí v procesu integrace a globalizace“ řešeného na Ústavu marketingu a ob-

¹ Např. Feron a.s., má místo dodání obsaženo v článku V. obchodních podmínek následovně: „Pokud není místo, kam má být zboží odesláno, v jednotlivé kupní smlouvě uvedeno, považuje se za toto místo sídlo provozovny kupujícího a není-li sídlo provozovny uvedeno, považuje se za toto místo sídlo kupujícího. V případě, že místo dodání zboží není dostupné běžně používanými nákladními automobily, je kupující povinen upozornit na tuto skutečnost Feronu, a. s., v obědávce“.

² Incoterms (International Commercial Terms) je soubor vykládacích pravidel obchodních doložek vydaných mezinárodní obchodní komorou (ICC) v Paříži. Určují povinnosti smluvních stran při dodávce zboží (úhrada nákladu a přechod rizika). Právně se stávají závazná teprve tehdy, když jsou včleněna do příslušné smlouvy v mezinárodním obchodním styku. Incoterms 2000 mají čtyři základní skupiny doložek, které se dále člení. Označují se E (Departure = odebrání), F (Main carriage not paid by seller = hlavní přepravné neplaceno prodávajícím), C (Main carriage paid by seller = hlavní přepravné placeno prodávajícím), D (Arrivar = dodání).

³ FCA (Free Carrier), vyplacené dopravci (sjednané místo). Prodávající je povinen předat dodávané zboží v ujednaném místě dopravci.

⁴ CPT (Varriage Paid to), přeprava placená do sjednaného místa určení.

⁵ CIP (Carriage and insurance Paid to), přepravné a pojištění placeno do místa určení.

⁶ DDU (Delivered Duty Unpaid), s dodáním clo neplaceno na sjednané místo určení.

⁷ Zákon č. 513/1991 Sb, obchodní zákoník, v platném znění s komentářem, J. Nesidál, str. 232.

chodu Provozně ekonomické fakulty MZLU v Brně je ukázat na význam odběrných míst v potravinových vertikálách a vymezit jednotlivá hlediska ovlivňující komplexnost jejich využití.

Materiál k napsání příspěvku je čerpán z odborné literatury, právních norem, webových stránek i materiálů ústředních správních orgánů. Načerpání teoretické poznatky jsou doplněny o zkušenosti z praxe, s níž autoři udržují neustálý kontakt. Mnohé závěry, zejména vymezení hledisek odběrných míst, konfrontovali autoři příspěvku přímo s poznatky podnikových managerů.

Metodika příspěvku sleduje princip od obecného ke zvláštnímu. Využívá metod obecných, dedukci a komparaci. Získané poznatky vyúsťují v syntézu umožňující zpracovat závěrečné shrnutí.

VYMEZENÍ VÝROBKOVÝCH VERTIKÁL

Odběrná místa zemědělských produktů jsou nedílnou součástí výrobních vertikál a marketingového mixu. Mimo potravinářské suroviny a potraviny obsahuje agrární produkce produkty určené ke zpracování v lehkém a farmaceutickém průmyslu (len, všechny druhy léčivých a aromatických rostlin), proto výrobní vertikála má více významů. Např. Rubík (1985) zastává názor, že „řetězce byly doposud založeny na zásadách prosté kooperace. Jejich vyšším stupněm jsou zemědělsko-potravinové vertikály. Zemědělsko-potravinářské řetězce se stávají vertikálami, tj. seskupeními či sdruženími integrujícího charakteru, jakmile jedna složka řetězce přebírá funkci či koordinaci vztahu celého řetězce“. Novák (1985) napsal, že „výrobní vertikála představuje optimální cestu tvorby výrobku od jeho počátku až k jeho konečné finální hodnotě a spotřebě. Jinak řečeno výrobní vertikála je souhrnem dílčích úseků (fází) reprodukčního procesu počínaje předvýrobní etapou výroby, přes hromadnou zemědělskou výrobu, odbyt, zpracování až po konečnou spotřebu“.

Specifikum agrárních výrobních vertikál spatřujeme v tom, že umožňují, aby zemědělské produkty od svého vzniku až po konečné užití procházely určitými zpracovatelskými stadii. Z hlediska nepřetržitosti času se jeví, jako by se tato jednotlivá, relativně samostatná zpracovatelská stadia, kterými výrobek prochází, vzájemně spojovala v jeden nepřetržitý

řetězec. Např. Klimeš (2004) ve „Strategii agrárního sektoru Jihočeského kraje“ uvádí: „roste potřeba kvalifikované práce i cena produktu, zvláště při zpracování, resp. propojení se zpracovateli (výrobní vertikála)“.

VYMEZENÍ POTRAVINOVÉ VERTIKÁLY

Potravinovou vertikálu definujeme jako propojení jednotlivých podnikatelských subjektů, které se jakýmkoliv způsobem účastní na přeměně, úpravě, distribuci a prodeji zemědělských produktů. Na potravinové vertikály upozorňuje „Koncepte potravinářství ČR pro období po vstupu České republiky do Evropské unie (2004–2013)“. Uvádí se v ní: „využití příležitosti dalšího stupně zpracování agrárních komodit vytváří prostor pro růst výkonnosti a efektivnosti potravinářského odvětví i celé potravinové vertikály“⁸. Ministerstvo zdravotnictví ČR zřídilo Centrum hygieny potravinových řetězců. Je to instituce s celostátní působností. Připadá jí významné místo na úseku bezpečnosti a zdravotní nezávadnosti potravin. Ve vztahu k potravinovým vertikálám je nezbytné upozornit na novou typologii oborové struktury potravinářského průmyslu, popsanou v „Konceptu potravinářství ČR“. Rozděluje potravinářské obory na první a druhou fázi zpracování⁹.

Kučerová (2005) místo potravinové vertikály popisuje komoditní řetězce z dřívějšího a současného pojetí, přičemž řetězce se liší změnou v postavení výrobců zemědělských produktů. Uvádí, že „stále více a výrazněji je postavení zemědělských producentů ovlivňováno okolím i celkovou úrovní ekonomiky“¹⁰. Napsala dále, že „výrobce zemědělských produktů v rámci komoditního řetězce ovlivňují dodavatelé vstupů na straně jedné a obchodní řetězce se silným centralizovaným nákupem přes potravinářské podniky, na straně druhé. Postavení zemědělského podniku podléhá složitým obchodním, ekonomickým a organizačním vazbám jak na straně vstupů, tak na straně výstupů“¹¹. Vznikající a vzniklé vývojové tendence je třeba pečlivě sledovat a navázat na jejich trendy.

V komparaci s výrobní vertikálou uvádíme, že rozdíl mezi výrobní a potravinovou vertikálou je v tom, že potravinová vertikála zahrnuje pouze produkty určené ke zpracování v potravinářském prů-

⁸ Pramen: Koncepte potravinářství ČR pro období po vstupu ČR do EU (2004–2013), str. 10.

⁹ Pramen: Citovaná koncepce.

¹⁰ Pramen: Kučerová, L.: Vliv kombinace zemědělské výroby a služeb na ekonomické výsledky zemědělského podniku, Diplomová práce, str. 18.

¹¹ Citovaný pramen

myslu¹², popřípadě produkty k přímé spotřebě, zatímco výrobová vertikála zahrnuje všechny produkty určené k průmyslovému zpracování.

Porter (1994) v souvislosti s konkurenční výhodou vymezil a zavedl pojem hodnotový řetězec. Rozumí jím „celkovou hodnotu, která sestává z hodnototvorných činností a marže“. Pro zaměření našeho příspěvku je podstatné, že Porter od sebe odlišuje „hodnototvorné a technologické činnosti“. Jsou to dvě odlišné „činnosti, které podnik koná“, uvádí tentýž autor. V poznámce pod čarou k témuž problému napsal: „formulace hodnotového řetězce soustřeďuje pozornost na to, jak činnosti vytvářejí hodnotu a co určuje náklady, přičemž dává podniku značnou volnost a rozhodování, jak budou činnosti seskupeny a spojeny“.¹³ Z uvedeného vyvozujeme, že Porter ukazuje na vytváření hodnoty dalším zpracováním produktu, aniž by svoji pozornost zaměřil na místa předávání výrobků, jako poslední části potravinové vertikály na předcházejícím stupni výroby (místa můžeme rovněž nazvat jako uzlové body). Pouze poukazuje na to, že „ačkoliv jsou vzájemné vazby uvnitř hodnotového řetězce pro konkurenční výhodu důležité, jsou často málo patrné a zůstávají nepoznány“¹⁴. Z Porterova pojetí je zřejmé, že v hodnotovém řetězci dochází ke štěpení vertikály. Její rozdělení je možné jedině v rozhodujících místech (uzlových bodech), tedy tam, kde dochází k fyzickému předávání produktů. Je třeba zdůraznit, že o podmínkách vlastní transakce

jednají podnikoví manažeři na jiných místech, s různým časovým předstihem, podle citlivosti na cenu nabízeného produktu.

DISTRIBUČNÍ CESTY

Distribuční cesta zemědělských produktů je pojem marketingu. Můžeme ji vymezit jako soubor všech podniků (firem) a individuálních podnikatelů, kteří zprostředkovávají pohyb výrobků od výrobce k místu skladování nebo k místu konečného užití¹⁵. Ve vyspělých ekonomikách se na vymezení distribuční cesty kladou vysoké požadavky, neboť přeprava zboží je náročná na finanční prostředky a čas. Pohyb zboží se uskutečňuje ve třech relativně samostatných částech; části expediční, části přepravní a části příjmové. Část expediční zahrnuje všechny úkony spojené s expedicí výrobků (příjem výrobků na sklad, skladování, balení, expedice, fakturace) až do převzetí zásilky dopravcem nebo přímo odběratelem. Část přepravní začíná převzetím výrobků k přepravě a končí jejich dodáním do místa určení. Část příjmová představuje souhrn specifických úkonů a činností podle druhu dodávaného produktu.

Rozdělení na tři uvedené části je nezbytné pro sledování nákladů majících vztah k odběrným místům, odbytu produktů, oběhu a nákupu zboží. Zkracováním délky a doby oběhu výrobků se snižují oběhové náklady, což se příznivě projevuje v hospodářském výsledku podniku.

¹² „Potravinářský sektor v ČR neztratí svou pozici jednoho z ekonomických pilířů představujícího zhruba 10 % přidané hodnoty zpracovatelského průmyslu a stejný podíl na zaměstnanosti. Potravinářský sektor jako klíčový článek v celém řetězci bude každodenními dodávkami zabezpečovat trh potravin, který je považován z hlediska životní úrovně za významný článek spotřebního trhu se strategickým významem, vyjadřujícím národní zájem“.

Pramen: Koncepce potravinářství ČR pro období po vstupu ČR do EU (2004–2013), str. 10.

¹³ Pramen: Porter, M. E.: Konkurenční výhoda, str. 61.

¹⁴ Pramen: Porter, M. E.: Citované dílo.

¹⁵ Kotler, P. (1998) napsal: „marketingové cesty jsou souborem vzájemně závislých organizací, které se podílejí na procesu, který zpřístupňuje užívání výrobků, nebo služby spotřebitelům. Marketingová cesta překlenuje časové, prostorové a vlastnické propasti, které oddělují zboží a služby od lidí, kteří je potřebují, nebo chtějí“.

Pramen: Kotler, P.: Marketing, management, Praha 1998, str. 468–469.

VYMEZENÍ ODBĚRNÝCH MÍST

Odběrná místa¹⁶ zemědělských produktů jsou předem vyprojektovaná, vymezená a přesně ohraničená místa trhu, kde se uskutečňuje směna (koupě a prodej) výrobků určených k dalšímu zpracování¹⁷ následujícímu odběrateli nebo přímo ke konečné spotřebě.

Podnikem, v němž dochází k dalšímu zpracování, bude zpravidla potravinářský podnik nebo nákupní obchodní organizace. Často se produkty na místa určená dostávají prostřednictvím různých prostředníků nebo dopravců. Doprava může být v obou případech zajišťována vlastními, nebo cizími dopravními prostředky. Ze širšího pohledu je nutno uvést, že odběrná místa neslouží pouze k předávání produktů (zboží), ale rovněž k odběru různých účelově odebíraných vzorků. Např. vzorků půdy na těžké kovy, vzorků vody na zjištění choroboplodných zárodků, vzorků potravin na živiny a cizorodé látky.

Přesné vymezení odběrných míst má zásadní význam v prostorově velkých podnicích. V nich přeprava výrobků vyžaduje překonání větší vzdálenosti než jsou dopraveny na veřejnou komunikaci nebo na místa překládky (železniční stanice, letiště a sběrná místa nákladní dopravy). V těchto podnicích přeprava vyžaduje více nákladů, které musí jedna strana obchodně závazkového vztahu uhradit.

„V předválečné době se pro určení místa dodání zboží přímo z výrobního závodu používal výraz „loco továrna“, jak dokládá judikát: „Úmluva, že zboží je koupeno za určitou cenu „loco továrna“, platí jen pro případ, že zboží je skutečně dodáno z továrny. Bylo-li dodáno ze skladiště továrny bližšího kupujícímu, nemůže se prodávající na kupujícího domáhat zaplacení dovozného z továrny do skladiště (Vážný 11970 z roku 1932)“¹⁸.

FUNKCE ODBĚRNÝCH MÍST

Odběrná místa v zemědělských podnicích plní funkci:

- 1) Rozdělovací – v ní dochází k rozdělení vyrobené produkce na dvě nesejné veliké části. Část tržní a část netržní. Část tržní je určena k prodeji na trhu. Bude se rovnat vyrobené produkci v případě, že veškerá produkce je určena pro trh (zelenina, ovoce, bobulové ovoce, léčivé aromatické rostliny, len). Část netržní zůstává v podniku k výrobní spotřebě. V převážné míře to jsou brambory na krmení, obiloviny na osiva nebo pro výrobu krmných směsí. Dále jeteloviny a traviny na výrobu osiv.
- 2) Cenotvornou – je rozhodující funkcí. Cena je tou částí marketingového mixu, která přináší země-

¹⁶ Odběrná místa (místa odběru) jsou jednoznačně definována v elektroenergetice, plynárenství a teplárenství. Jejich základní vymezení obsahuje zákon č. 458/2000 Sb., o podmínkách podnikání a o výkonu státní správy v energetických odvětvích a o změně některých zákonů (energetický zákon), ve znění pozdějších předpisů a dále je vymezují prováděcí předpisy vydané k tomuto zákonu.

Vymezení odběrných míst v elektroenergetice

Odběrné místo v elektroenergetice je definováno v § 2, odstavec 2, písmeno a), bod 14, energetického zákona: „odběrným místem se rozumí odběrné elektrické zařízení jednoho odběratele včetně měřicích transformátorů, jehož odběr je měřen jedním měřicím zařízením, nebo jiným způsobem na základě dohody“. Vyhláška č. 218/2001 Sb. stanoví podrobnosti měření elektřiny a předávání technických údajů. Vymezuje předávací místo elektřiny, vybavení odběrných a předávacích míst měřicím zařízením mezi účastníky trhu s elektřinou takto: „jde o místa připojení, zařízení výrobce elektřiny konečného zákazníka, provozovatele přenosové soustavy nebo provozovatele distribuční cesty k elektrizační soustavě.“ Odběrná místa v plynárenství se vyznačují tím, že je zde instalováno odběrné plynové zařízení pro jednoho konečného zákazníka, do něhož se uskutečňuje dodávka plynu, měřená měřicím zařízením. Předávací místo zřizované mezi přepravní osobou a dalším plynárenským zařízením plní funkci předávacího místa předávací stanice.

Odběrná místa v teplárenství. Podle energetického zákona se odběrným místem rozumí místo plnění sjednané ve smlouvě o dodávce tepelné energie, v němž přechází tepelná energie s vlastnictvím dodavatele do vlastnictví odběratele. Specifika odběrných míst v uvedených odvětvích spočívají v tom, že to jsou „bodové stanice, v nichž dochází k měření odběru příslušného paliva“.

¹⁷ Další zpracování je termín vyjadřující vztah výrobce – zpracovatel. Produkty zemědělské prvovýroby jsou v rozhodující míře určeny k tržním účelům, tedy především k dalšímu zpracování v potravinářském průmyslu nebo v lehkém průmyslu. Jenom malá část směřuje k přímé spotřebě (ovoce, zelenina, brambory), nebo jako meziprodukt ve výrobním podniku. Zpracovatelé, což jsou navazující články výrobní vertikály, ze svého pohledu označují tyto produkty jako výrobky nezbytné k výrobní spotřebě. Rozdíl těchto dvou přístupů je v tom, že výrobky prvovýroby se dále zpracovávají a přetvářejí v komodity, zatím co z přístupu zpracovatelských podniků jsou zcela nezbytné pro splnění účelů, pro něž podniky byly zřízeny.

¹⁸ Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, v platném znění s komentářem, Nesnídal, J., str. 252.

dělskému podniku finanční prostředky sloužící k úhradě nákladů vynaložených na pořízení všech vstupů. Je důležitým faktorem úspěchu, případně neúspěchu na trhu. Všechny ostatní části marketingového mixu jsou nákladové, resp. podmíněně nákladové.

- 3) Informační – informace o cenách zboží a dalších produkčních faktorech bezprostředně propojují dva spolupracující články. Má podobu vertikálního nebo horizontálního toku informací. Informování odběratelů a zejména konečných spotřebitelů o cenách přispívá k transparentnosti trhu, umožňuje svobodu volby a vytváří podmínky pro objektivní hospodářskou soutěž. Tok informací probíhá od předchozího hospodářského subjektu k subjektu následujícímu, od výrobce k obchodníkovi, od obchodníka ke spotřebiteli. Každý následující hospodářský stupeň, až po spotřebitele, má mít v podmínkách fungující hospodářské soutěže možnost se svobodně rozhodnout, zda zboží za požadovanou cenu koupí a jak s ním dále naloží. Podle míry závažnosti se hovoří o vertikálních cenových vazbách, resp. o cenových doporučeních.
- 4) Riziková – rozhodnutí o době, v níž má dojít k ukončení výrobního procesu, úpravě a předání výrobků k dalšímu zpracování nebo přímo k finálnímu užití je velmi významné. Je v přímém vztahu k podnikatelskému riziku a tím k zhodnocení vynaloženého úsilí pracovníků kolektivů po celé období výrobního procesu. Účastníci výrobní vertikály by měli dosáhnout stavu, že podnikatelské riziko bude rozloženo mezi subjekty podílející se na výrobě zemědělských potravinářských surovin, jejich úpravě a přeměně na hotové výrobky.

PRINCIPY SPOLUPRÁCE V POTRAVINOVÝCH VERTIKÁLÁCH

Principy spolupráce vzájemně propojených výrobců jsou následující:

- 1) Rovnoprávnost účastníků obchodnězávazkových vztahů. Rovnoprávnost je základním principem v potravinových vertikálách. Žádný z účastníků by neměl požívat více práv než má a ze svého postavení si na druhém subjektu vynucovat určité ústupky. Při všech obchodních jednáních by měla být dodržena zásada rovnosti spolupracujících obou stran. Jen tak je možno zabezpečit vzájemnou důvěru v obchodních vztazích.
- 2) Poskytování oboustranně vzájemných výhod. Tento princip je třeba uplatňovat nejenom při uzavírání obchodních smluv, ale po celou dobu trvání obchodně závazkového vztahu. Vzájemné výhody mohou spočívat v různých protislužbách, případně v dodatečné úpravě sjednaného množství v době plnění smlouvy, aniž by se vyvozovaly sankce.

- 3) Relativně dlouhodobé uzavírání obchodních smluv. Podstatu tohoto principu spatřujeme ve vytváření pocitu jistoty při rozšiřování výrobní základny a v souvislosti s tím odbytu vyrobené produkce. Princip dlouhodobého uzavírání je zvláště významný u investičně náročných odběrných míst nebo u půdních kultur vyžadujících vysoké pořizovací náklady.
- 4) Dodržení smluvních závazků v množství, kvalitě, struktuře, času a místě plnění. Dodržení smluvních závazků je oboustranně nezbytné. Zakládá vzájemnou důvěru a naplnění příslušných kontraktů. Pokud nedojde k dodržení smluvních závazků, vznikají zpracovatelským podnikům vyšší náklady, což se může projevit v nižším ekonomickém efektu.

UMÍSTĚNÍ ODBĚRNÝCH MÍST

Umístění odběrných míst ve výrobních vertikálách závisí:

- a) Na druhu vyráběných produktů a stupni jejich rozpracovanosti. Každý výrobek má své specifické požadavky na umístění odběrného místa, podle toho, zda je zemědělského původu (produkty rostlinné a živočišné výroby), nebo původu nezemědělského (výrobky průmyslových činností nebo ostatních činností).
- b) Na druhu produktů a jejich technologické rozpracovanosti. Každý výrobní proces se vyznačuje specifickými rysy a různou délkou výrobního cyklu. V tomto případě zkoumáme, zda odběrná místa jsou specializovaná pouze pro jeden výrobek nebo jsou univerzální, využitelná pro více výrobků. Alternativní využití umožňuje relativní snižování nákladů na výrobu a náklady transakční.
- c) Na objemu zpeněžování produkce a četnosti opakování sériovosti výrobků. Pokud je výrobek vyráběn v malém rozsahu, musí být prodejně dostatečně lukrativní, aby náklady na vybudování odběrného místa uhradily tržní ceny za realizované produkty za dobu kratší, než je ekonomická životnost a vybavení příslušného odběrného místa.
- d) Na velikosti zemědělského podniku, výrobní oblasti, v níž provozuje svoji podnikatelskou činnost, struktuře pěstovaných plodin, chovaných hospodářských zvířat a organizačním uspořádání. Podle tohoto kritéria rozeznáváme prodejní místa v rostlinné výrobě (posklizňové linky, stacionární váhy, skladovací prostory na objemná a jadrná krmiva, zrniny, okopaniny, osiva). V živočišné výrobě stáje pro hospodářská zvířata, místa nakládání zvířat, prostory pro odběr drůbeže a vajec.
- e) Na technické úrovni zařízení, kterým je odběrné místo vybaveno. Toto kritérium je významné proto, aby se úprava produkce a její přeměna realizovala s úsporným vynaložením nákladů.

- f) Na roční době, v níž se produkty prodávají. Uvedené hledisko úzce souvisí s efektivností odběrného místa a tím návratností vložených investičních prostředků. Např. mléko v zimním období nevyžaduje tak intenzivní chlazení jako v období letním.
- g) Na poptávce po zemědělských produktech a rozmístění výrobních kapacit uvnitř výrobního podniku.

Rozhodnutí o velikosti a vybavenosti odběrných míst pro konečné užití výrobků by mělo být posuzováno s trendy vývoje spotřeby zboží nakupovaného občany v maloobchodní síti. Podstatná část se dále zpracovává, „jen minimum zemědělských produktů jde od výrobce přímo ke spotřebiteli. Většina jich prochází fázemi zpracování, adjustace a skladování. To se projeví v tvorbě vyšší přidané hodnoty a i v monopolní síle navazujících článků řetězce. Zpracované produkty tvoří více než 60 % celkového zemědělského potravinového obchodu. Narůstá poptávka po nových úpravách produktů, jsou stále více žádány zmrazené, dehydratované i konzervované produkty s vyšší přidanou hodnotou“¹⁹. „Jen malá část agrární produkce v současnosti i v budoucnosti nebude zpracovávána a půjde přímo na trh. Další, z hlediska komodit omezená část produkce, je zpracovávána na průmyslová krmiva a jen menší část agrární produkce, byť z hlediska objemu dále poroste, bude určena k nepotravinářskému využití“²⁰. Rozhodnutí o odběrných místech ovlivňuje způsob dopravy a používání jednoúčelových nebo univerzálních dopravních prostředků.

KOMPLEXNÍ PŘÍSTUP K VYMEZENÍ ODBĚRNÝCH MÍST

Komplexní přístup k vymezení odběrných míst vyžaduje, abychom určili jednotlivá hlediska, která umožňují komplexní pohled na řešený problém. Podle účelového určení jednotlivých produktů rostlinné a živočišné výroby jsme vytypovali hledisko prostorové, technické, technologické, ekonomické, právní a bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.

HLEDISKO PROSTOROVÉ

Jeho rozsah spatřujeme ve vztahu k významu a objemu vyráběné a prodávané produkce. Většina zemědělských produktů s ohledem na ekonomiku provozu vyžaduje, aby odběrná místa byla vybudována co nejblíže k výrobnímu procesu. Např. mléčnice se

zřizují vždy jako součást stáje, aby mléko mohlo být co nejdříve zchlazeno. Avšak mléčnice musí být od kravína odděleny. Tím vytvářejí relativně samostatné části. Mléčnice je nezbytné v areálu podniku propojit s veřejnou komunikací vozovkou se zpevněným povrchem. Předávací místa pro hospodářská zvířata mohou být od jejich ustájení poněkud vzdálena.

U některých rostlinných výrobců nejsou odběrná místa nezbytná. Je tomu tak v případě dodávek produktů přímo z pole (brambory, zvláště rané, ovoce a zelenina, bulvy cukrové řepy). Avšak prodej merkantilu, ale i osiv obilovin vyžaduje vybudovat nákladná odběrná místa vybavená zařízením na dosoušení, skladování, vážení, přepravu a nezbytnými pracovními prostředky.

HLEDISKO TECHNICKÉ

Pod technické hledisko zahrnujeme stroje a zařízení nutná pro vybavení odběrných míst. Mají vliv na dosažení vysoké produktivity práce, snížení pracnosti a udržení jakostních znaků produktů. Důsledně je nutno posuzovat ekonomickou návratnost jednotlivých mechanizačních prostředků, protože technická zařízení mohou být v některých případech pouze jednoúčelová a k tomu ještě využívána sezonně.

HLEDISKO TECHNOLOGICKÉ

Toto hledisko se prolíná s hlediskem technickým, jelikož při vybavení dokonalým technickým zařízením lze lépe skloubit technologické procesy s vlastnostmi výrobků. Využití závisí na obsluze, její odborné vyspělosti, složitosti technologie a používaných manipulačních prostředcích. Uvedené kritérium umožňuje, aby místa výrazně pomáhala ovlivňovat senzorické, fyzikální, chemické a technologické vlastnosti výrobků. Některé výrobky jsou náročné na skladování a přepravu. Nedostatečná péče o ně může být příčinou různých vad, což negativně ovlivňuje kupní cenu.

HLEDISKO EKONOMICKÉ

Význam odběrného místa z hlediska ekonomického se vztahuje k vynaloženým nákladům na jeho zřízení a dosažené tržní ceny. Pod ekonomické hledisko zařazujeme i vzdálenost odběrných míst od místa výroby. Souvisí to s náklady na dopravu a manipulaci s výrobky a dále na tom, zda jsou výrobky prodávány přímo z pole, nebo pro ně musí být budovány sklady. Ekonomické hledisko v rozhodující míře ovlivňuje

¹⁹ Pramen: Bečvářová, V.: Finalizace výrobků a konkurenceschopnost podniku, sborník z Mezinárodní vědecké konference FEM SPU Nitra, Liptovský Ján, 2001, str. 78–85.

²⁰ Pramen: Koncepce potravinářství ČR pro období po vstupu ČR do EU (2004–2013), str. 10.

úroveň technického vybavení, složitost a komplexnost technologických procesů. Dalším činitelem ovlivňujícím ekonomičnost výroby je sezonnost výroby, odbytu, režijní náklady a transakční náklady.

HLEDISKO PRÁVNÍ

Hledisko právní se k odběrným místům váže smluvním vztahem a transferem podnikatelského rizika. Smluvní vztah vzniká projevem vůle jednajících stran. Je specifický pro každý druh výrobků, tedy výstupů²¹ z podniku, ale i při budování a vybavování odběrných míst. Podnikatelské riziko vzniká při úpravě a přípravě výrobků k expedici, vlastní přepravě a vyprazdňování přepravovaných nákladů z dopravních prostředků.

Význam specifikace odběrných míst v kupních smlouvách²² spatřujeme ve vytváření prevence proti škodám vznikajících při předávání výrobků a přechodu vlastnictví k nim, ale i v prevenci proti úrazům osob manipulujících s výrobky. Jde především o odpovědnost zaměstnavatele, který odpovídá za školení pracovníků o bezpečné práci a dodržování všech právních předpisů na úseku bezpečnosti práce.

Při výstavbě odběrných míst se s dodavatelem uzavírá smlouva o dílo podle obchodního zákoníku. Mimo vlastní výstavbu může zahrnovat i dodávky technických a technologických celků. Pod právní hledisko zahrnujeme i pojištění. Význam pojištění vztahujeme především k přechodu vlastnictví z prodávajícího na kupujícího. Pokud se odběrné místo nachází v podniku, pak z hlediska rizikovosti škod a úrazů je důležité sjednat pojištění na stavby, budovy, zařízení, zásoby a pojištění pro pracovníky, vykonávající práce při úpravě a realizaci výrobků.

Zajišťuje-li si sám výrobní podnik přepravu výrobků, je důležité přepravovaný náklad pojistit. V tomto případě se přechod vlastnictví k výrobkům uskutečňuje až v odběrném místě zákazníka. Pojištění se nesjednává tehdy, pokud si odběratel sám zajišťuje přepravu. Vlastníkem nakoupených výrobků se stává již v odběrném místě prodávajícího. Z ekonomického hlediska je pro podnik výhodnější druhá varianta, kdy

se momentem předání výrobků změní i vlastnictví. Tato varianta ale vyžaduje zajištění řádné a včasné platby.

V současné době vzniká v obchodních vztazích i riziko úvěrové. Zemědělské producenti z převážné části prodávají výrobky na podnikatelský úvěr, často s delší dobou splatnosti. Většina kupujících podniků je v platební neschopnosti, byť i druhotně. Možnost prodávajících ověřit si předem solventnost odběratelů je značně problematická. Peněžní ústavy jsou vázány bankovním tajemstvím a informace, až na důvody zvlášť v zákoně o bankách uvedené, nepodávají. Určitě informace o odběratelích dodavatel může získat v případě, že s odběrateli delší dobu spolupracuje. U nových zákazníků však možnost ověřit si jejich goodwill je možno pouze od dodavatelů, s nimiž prodávající mají navázány dlouhodobé obchodní vztahy. Pokud firmy prodávají lukrativní výrobky, pak nesolventním odběratelům je neprodávají vůbec nebo od nich požadují podstatnou část platby předem. Uplatnit toto hledisko u zemědělských výrobků je značně obtížné. Ve většině případů se prodávají jako suroviny výkupním nebo přímo zpracovatelským organizacím. Od nich zpětně nakupují finální produkty, jako např. krmné směsi nebo vedlejší produkty (syrovátku, odstředěné mléko, cukrovarnické řízky, melasu, zbytky z brambor vzniklé při zpracování, různá osiva, případně sadbu a další) k uskutečnění výrobního procesu.

HLEDISKO BEZPEČNOSTI PRÁCE A HYGIENY

Význam hlediska bezpečnosti práce a hygienicky zdravotně nezávadné práce spočívá hlavně v prevenci proti úrazům, vznikajících z větší rizikovosti pracovních úkonů, zvláště při práci se zvířaty. Proto je důležité vymezit odpovědnost výrobce a odběratele z hlediska odškodňování úrazů v souladu se zásadami zákoníku práce.

Hledisko hygieny se vztahuje především k výrobě mléka. Všechny prostory, v nichž se manipuluje s mlékem, musí být udržovány v čistotě, jak ukládají právní předpisy. Pracovníky obsluhující dojící zaří-

²¹ Výstupy působí na soutěžní prostředí, ovlivňují chování ostatních soutěžitelů v množství, kvalitě a sortimentu nabízených výrobků, pravidelnosti a ucelenosti dodávek, standardizaci výrobů a pohotovosti, s jakou je výrobce schopen uspokojit požadavky odběratele, účelnosti a vzhledu výrobků, které budou působit především při zpeněžování potravinářských výrobků, podnikatelské iniciativě spojené s vlastním průzkumem trhu jako opatřením ovlivňujícím dobu na relativně krátké období a s prognostickou činností založenou na demografickém vývoji jednotlivých oblastí charakteristických věkových skupinách a dalších faktorech (rekreační oblasti, podíl obyvatel žijících ve městech, úroveň zdravotnické osvěty), zakládajících dlouhodobé trendy a tendence ve výrobní, zpracovatelské a obchodní činnosti.

²² „Kontrakt lze v obecné rovině definovat jako zákonem vynutitelnou dohodu. Ze své ekonomické definice je bilaterálním, recipročním a nesubordinálním vztahem. Tento pohled na kontrakt je totožný s definičním chápáním kontraktu podle amerického práva“.

Pramen: Bortel, L.: Ekonomická analýza práva, Národohospodářský obzor, Masarykova univerzita č. 2, ročník 5, 2005, str. 8.

zení je nutno řádně proškolit o jejich obsluze, čištění a celkové hygieně. Pro mléčnice musí být vyčleněny zvláštní, řádně osvětlené a větratelné prostory, chráněné proti hlodavcům a hmyzu. Dojicí aparáty, manipulační místnosti a mléčnice je nutno podle předpisů dezinfikovat.

Bezpečnostní hledisko má zvláštní význam u odběrného místa pro obilí. Z důvodů bezpečnosti práce musí být zásobníky opatřeny bezpečně zajištěnými rošty, aby obsluhující personál, případně kontrolu provádějící pracovníci do nich nemohli volně vstoupit. Současně je nutno pravidelně měřit vlhkost sklizného i dosoušeného obilí. Naměřené hodnoty je třeba zapisovat v záznamní knize.

ODBĚRNÁ MÍSTA FINALIZOVANÝCH VÝROBKŮ A VÝROBKŮ NEZEMĚDĚLSKÉ ČINNOSTI

Finalizované výrobky vlastní výroby (pekárenské výrobky, masné a mlékárenské výrobky, nealkoholické a alkoholické nápoje) se expedují do obchodu přímo z výroby. Pečivo a masné výrobky, zejména krajové, vyrábějící podniky často prodávají ve vlastních prodejnách nebo v prodejních stáncích při různých příležitostech. Pokud podniky zřizují malé pekárny, pak jejich součástí je i prodejna. Je to nejvhodnější způsob, jak distribuovat pekárenské výrobky přímo do obchodní sítě bez zvláštních nákladů na přepravu. Z výroby se výrobky expedují jednotlivým odběratelům v normalizovaných přepravech a dopravních prostředcích odpovídajících hygienickým předpisům.

Pro zpracování masných výrobků jsou nezbytné speciálně upravené a hygienicky nezávadné provozy a používané pracovní nástroje. Vymezené části objektů zároveň slouží jako odběrná místa, vybavená váhami, zařízením na věšení masa a masných výrobků a čisticími prostředky.

U výrobků nezemědělských činností jsou odběrná

místa adekvátní velikosti a druhu výrobků. Drobné a rukodělné výrobky se balí a ukládají do skladů, odkud se expedují. Výrobky velkých rozměrů se expedují z vyhrazených míst objektů, v nichž se zhotovují. Pro bezpečný příjezd dopravních prostředků se manipulační plochy zpevňují.

ZÁVĚR

V příspěvku řešená problematika ukázala na nezbytnost zřizovat v zemědělských podnicích odběrná místa pro produkty vyráběné v podniku. Při jejich vybavování technikou, technologickými linkami, přístroji a různým doplňkovým zařízením nemůže jít o nahodilá rozhodnutí managerů. Všechna provádaná opatření je nutno realizovat v komplexním pojetí. Jedině tak mohou zemědělské podnikatelé dosáhnout projektovaný výkon, produktivitu práce, celkové snížování pracnosti a tím vysoký ekonomický efekt. Komplexní přístup zaručuje racionální skloubení pracovních postupů s technologickými linkami, při zachování všech jakostních znaků upravovaných nebo zpracovávaných produktů.

Zvláště významné vymezení odběrných míst je pro naplnění právního hlediska, neboť řádně sjednané smlouvy vytvářejí předpoklady pro dosažení oboustranně výhodné shody obchodně závazkových vztahů. Racionální vymezení odběrných míst je rovněž potřebné pro prevenci rizika, bezpečnost při práci, předcházení nehodám vzniklým při přepravě produktů do sjednaného místa určení a dodržení zásad zdravotní nezávadnosti potravin.

Zjistili jsme, že efektivní vynakládání nákladů na zřízení odběrných míst bude dosaženo tehdy, pokud se k jejich budování bude přistupovat odpovědně a s cíleným záměrem. Je nutné si uvědomit, že jednotlivé faktory odběrných míst vytvářejí mezi sebou vzájemně propojenou síť, jejímž prostřednictvím se všechny výsledky vzájemně podmiňují a ovlivňují.

SOUHRN

Příspěvek pojednává o vymezení potravinových vertikál a zřizování odběrných míst v zemědělských podnicích, jako jednoznačných předpokladech přesného vymezení předávání zemědělských produktů k dalšímu zpracování nebo k přímé spotřebě. Komplexní přístup ukazuje na význam hlediska prostorového, technického, technologického, ekonomického, právního, bezpečnosti práce a dodržování hygienických zásad při získávání a přeměně produktů. Uvedená kritéria zásadním způsobem ovlivňují všechny činnosti a ekonomické výsledky, které se v odběrném místě realizují. Odběrná místa vytvářejí předpoklady pro přechod vlastnických práv z jednoho subjektu na subjekt druhý. Všechna hlediska jsou aplikovatelná u skupin směřovaných produktů rostlinné a živočišné výroby.

vertikála, potraviny, místa, výrobky, produkty, systém, prvky, hledisko, ekonomika, právo, technika, technologie, bezpečnost, práce, hygiena, smlouva

LITERATURA

- BEČVÁŘOVÁ, V.: Finalizace výrobků a konkurenceschopnost podniků, Sborník z Mezinárodní vědecké konference FEM SPU, Nitra, Liptovský Ján, 2001, ISBN 80-7137-972-7
- BORTEL, L.: Ekonomická analýza práva, Národohospodářský obzor, Masarykova univerzita č. 2, ročník 5, 2005, ISSN 1213-2446
- KLIMEŠ, F.: Strategie podpory realizace zemědělské produkce jihočeského kraje s ohledem na komparativní výhody kraje, <http://www.kraj-jihocesky.cz/>, citováno 16. června 2005
- KOTLER, P.: Marketing management, Grada Publishing, Praha 1998, ISBN 80-7169-600-5,
- KUČEROVÁ, L.: Vliv kombinace zemědělské výroby a služeb na ekonomické výsledky zemědělského podniku, diplomová práce, PEF, MZLU v Brně, 2005
- PORTER, M. E.: Konkurenční výhoda, Victoria Publishing, Praha 1994, ISBN 80-85605-12-0
- PORTER, M. E.: Konkurenční strategie, Victoria Publishing, Praha 1994, ISBN 80-85605-112-2
- SYNEK, M. a kol.: Ekonomika a řízení podniku, VŠE, Praha 1995, ISBN 80-7579-496-8
- TVRDOŇ, O.: Obchodní operace, přednášky pro studenty PEF MZLU v Brně
- ZÁBOJ, M.: Obchodní operace, B.I.B.S. a. s., Brno 2003, ISBN 80-86575-93-4
- Koncepce potravinářství ČR pro období po vstupu ČR do EU, Ministerstvo zemědělství, Praha, <http://www.mze.cz/attachments/koncepcePotrPrum.rtf>, citováno 12. června 2005
- Zákon číslo 513/91 Sb., obchodní zákoník v platném znění.

Adresa

Ing. Radmila Presová, Doc. JUDr. Ing. Oldřich Tvrdoň, CSc., Ústav marketingu a obchodu, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika